

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПРИВАТНА УСТАНОВА
«ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«МІЖНАРОДНИЙ ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ
ІНСТИТУТ
«БЕЙТ-ХАНА»**

Кафедра природничо-наукової підготовки

«Психологічне консультування окремих категорій клієнтів»
(назва навчальної дисципліни)

**РОБОЧА ПРОГРАМА
навчальної дисципліни**

підготовки

магістрів

(назва рівня вищої освіти)

галузі знань

05 Соціальні та поведінкові науки

(шифр і назва галузі знань)

спеціальності

053 Психологія

(код і найменування спеціальності)

Робоча програма навчальної дисципліни «Психологічне консультування окремих категорій клієнтів» спеціальності 053Психологія освітньо-професійної програми магістрів для здобувачів вищої освіти V курсу.

Розробник:

Первий Віктор Станіславович, доктор медичних наук, професор кафедри природничо-наукової підготовки

(вказати ІПБ авторів, їхні посади, наукові ступені та вчені звання)

Робоча програма розглянута та затверджена на засіданні кафедри природничо-наукової підготовки

Протокол від «28» серпня 2020 року № 01

Зав. кафедри

(підпис)

А. О. Тенлицька

(прізвище та ініціали)

Робочу програму погоджено з гарантом освітньої програми «28» серпня 2020 року

Гарант освітньої програми

О. С. Самойлов

(прізвище та ініціали)

Робоча програма перевірена навчально-методичним відділом «31» серпня 2020 року

Завідувач навчально-методичного відділу

(підпис)

І. В. Зеркаль

(прізвище та ініціали)

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Характеристика дисциплін за формами навчання	
	Денна	Заочна
Статус дисципліни (обов'язкова чи вибіркова)	вибіркова	
Мова викладання	українська	
Передумови вивчення навчальної дисципліни (які дисципліни мають передувати вивченню)	ОДЗ 1. 02 Організація та методика психотерапевти псих, психокорекційної та психореабілітаційної роботи	
Курс	5	
Семестр	II	
Загальний обсяг годин / кредитів	120 год. / 4 кредити	
Кількість змістовних модулів	2	
Годин на аудиторне вивчення	52	
Годин на самостійне вивчення	68	
Форма підсумкового контролю	екзамен	

2. Мета та завдання навчальної дисципліни

Метою викладання навчальної дисципліни «Психологічне консультування окремих категорій клієнтів» є вивчення і систематизація досягнень вітчизняних і зарубіжних досліджень у галузі кризової психотерапії; формування світоглядних компетенцій медичного психолога, які є пріоритетними в системі медико-психологічної реабілітації пацієнтів з невротичними та психосоматичними порушеннями, що відповідають сучасним гуманістичним тенденціям і державній політиці Української держави.

Основними **завданнями** навчальної дисципліни «Психологічне консультування окремих категорій клієнтів» є:

- ознайомлення здобувачів другого магістерського рівня з історичними етапами становлення клінічної психології;
- оволодіти основними категоріями та поняттями клінічної психології;
- вивчення фундаментальних понять проявів психічних порушень;
- узагальнення основних патологічних симптомів й синдромів психічних розладів;
- розгляд уявлень про психосоматичну єдність;
- ознайомити із закономірностями формування та основними властивостями психічних процесів особистості соматично хворої людини, висвітлити проблему спілкування у медичному середовищі, зокрема з пацієнтом та його родичами;
- сприяти вирішенню питань побудови та організації міжособистісної взаємодії в колективі;
- ознайомлення з особливостями поведінки пацієнтів з психічними розладами та можливостями психологічної допомоги в структурі комплексного лікування.

3. Компетентності та заплановані результати навчання

Дисципліна «Психологічне консультування окремих категорій клієнтів» забезпечує набуття здобувачами освіти ряду **компетентностей**.

Компетентності, що формуються:

ЗК 1. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.

ЗК 4. Уміння виявляти, ставити та вирішувати проблеми.

ЗК 5. Цінування та повага різноманітності та мультикультурності.

ЗК 6. Здатність діяти на основі етичних міркувань (мотивів).

ЗК 7. Здатність діяти соціально відповідально та свідомо.

СК 4. Здатність здійснювати практичну діяльність (тренінгові, психотерапевтичну, консультаційну, психодіагностичну та іншу залежно від спеціалізації) з використанням науково верифікованих методів та технік.

СК 6. Здатність ефективно взаємодіяти з колегами в моно- та мультидисциплінарних командах.

СК 7. Здатність ухвалювати фахові рішення у складних і непередбачуваних умовах, адаптуватися до нових ситуацій професійної діяльності.

СК 9. Здатність дотримуватися у фаховій діяльності норм професійної етики та керуватися загальнолюдськими цінностями.

СК 10. Здатність розробляти та впроваджувати інноваційні методи психологічної допомоги клієнтам у складних життєвих ситуаціях.

СФК 1. Здатність до усвідомлення сутності існуючих психологічних проблем завдяки упредметненню об'єкту осмислення на метапарадигмальному рівні та його розуміння в новій інтегрально-методологічній якості.

СФК 2. Здатність до реалізації психологічної діяльності в етнічному та мультикультурному середовищі.

СФК 3. Здатність до: подолання труднощів міжкультурної взаємодії та медіації конфліктних ситуацій; встановлення причин кроскультурних та етнічних конфліктів, прогнозування ефективності стратегій управління етнічним конфліктом; розробки стратегій подолання перешкод та застосування їх в практиці ділового міжнаціонального спілкування.

Програмні результати навчання:

ПРН 4. Робити психологічний прогноз щодо розвитку особистості, груп, організацій.

ПРН 5. Розробляти програми психологічних інтервенцій (тренінг, психотерапія, консультування тощо), проводити їх в індивідуальному порядку та у груповій роботі, оцінювати якість.

СПРН 4. Здійснювати психотерапевтичні, корекційні та реабілітаційні заходи, спрямовані на формування навичок психологічного захисту у громадян у кризових ситуаціях.

Після вивчення дисципліни «Психологічне консультування окремих категорій клієнтів» студенти повинні **знати**:

- сучасні тенденції розвитку психологічної галузі та аналізувати їх;
- тактики та стратегії спілкування, закони та способи комунікативної поведінки психолога;
- закони та способи міжособистісної взаємодії психолога та клієнта;
- методики та стандартні схеми опитування та фізикального обстеження пацієнта;
- методики оцінювання психічного стану дитини, підлітка і дорослого;
- основні нормативні документи, які регламентують діяльність психотерапевта;
- основні обмеження життєдіяльності та принципи визначення особистісної декомпенсації;
- ефективність різних форм організації надання психологічної допомоги.

Уміти:

- проводити аналіз інформації, приймати обґрунтовані рішення щодо форм надання психологічної допомоги;
- розв'язувати складні психологічні задачі і проблеми, які виникають у професійній діяльності;
- приймати обґрунтовані рішення, обирати способи та стратегії спілкування для забезпечення ефективної командної роботи психолога і клієнта;
- провести бесіду з пацієнтом (у т.ч з дитиною), на основі алгоритмів та стандартів;
- обстежити психомоторний та фізичний розвиток дитини;
- оцінити стан здоров'я людини (у т.ч. дитини);
- в змодельованій клініко-організаційній ситуації на підставі даних про захворювання, його перебіг та особливості професійної діяльності людини визначити наявність та вираженість обмежень життєдіяльності, вид, ступінь та особистісної декомпенсації;

- оформляти відповідні документи, що засвідчують тимчасову непрацездатність;
- вибрати відповідний уніфікований клінічний протокол щодо надання медичної допомоги.

4. Зміст програми навчальної дисципліни

Змістовий модуль 1.

Загальні питання етнічної та кроскультуральної психології.

Тема 1. Особистість консультанта в процесі професійної діяльності.

Особистість консультанта та професійні вимоги до неї. Вплив професійної діяльності на особистість консультанта. Модель ефективного консультанта. Помилки психолога в процесі консультативної взаємодії. Особливості професійної діяльності консультанта-початківця.

Тема 2. Специфіка консультативної діяльності психолога.

Консультування як стратегія психологічної допомоги людям. Етапи психологічного консультування. Структура консультативного процесу. Типи консультування. Види консультування. Форми консультативної роботи психолога. Причини відмови психолога від консультування.

Тема 3. Консультування у різних сферах професійної діяльності.

Психологічне консультування в соціальній сфері. Психологічне консультування в управлінні та менеджменті. Психологічне консультування в політичній сфері. Консультативна діяльність в юридичній сфері. Консультативна діяльність в бізнесі та підприємстві. Психологічне консультування у сфері реклами. Консультативна робота психолога у вищих навчальних закладах.

Тема 4. Віково-психологічне консультування.

Психологічне консультування дошкільників та їх батьків. Психологічне консультування молодших школярів та членів їх родини. Психологічне консультування особистості підліткового віку. Психологічне консультування особистості юнацького віку. Консультативна робота з дорослими людьми. Консультування людей похилого віку.

Тема 5. Сімейне консультування.

Консультування з питань шлюбу. Консультування з проблем подружніх взаємин. Особливості консультування подружніх пар та клієнтів різного віку з питань сексуальності.

Тема 6. Консультування в контексті різних наукових підходів.

Консультування в парадигмі психоаналітичного підходу. Консультативна діяльність в екзистенціальній психології. Консультування в межах гештальтпсихології. Когнітивно-біхевіоральний підхід у консультуванні. Консультування в контексті особистісно орієнтованого підходу. Консультативна діяльність практичного психолога на основі духовно-особистісного підходу.

Змістовий модуль 2.

Прикладні аспекти етнічної та кроскультуральної психології.

Тема 7. Психологічне консультування клієнтів із специфічними проблемами.

Консультування несамотійних і маломотивованих клієнтів. Консультування тривожних та депресивних клієнтів. Консультування асоціальних особистостей. Консультування агресивних клієнтів. Консультування залежних клієнтів. Консультування клієнтів, котрі переживають втрату.

Тема 8. Консультування клієнтів з психосоматичними порушеннями та obsесивних клієнтів.

Консультування клієнтів з психосоматичними порушеннями. Консультування obsесивних клієнтів.

Тема 9. Психологічне консультування хворих з психічними розладами.

Психологічні зміни при психічних захворюваннях. Особливості спілкування лікаря загальної практики з хворими на психічні розлади. Особливості взаємодії з родичами хворих на психічні захворювання. Психологія хворих на непсихотичні розлади, гострі психотичні розлади, шизофренію, епілепсію, деменцію.

Тема 10. Психологічне консультування хворих з ендогенними розладами.

Психологічне консультування хворих на шизофренію. Психологічне консультування хворих з біполярним афективним розладом.

Тема 11. Психологічне консультування хворих з невротичними розладами.

Етіопатогенез неврозів. Клінічні прояви невротичної симптоматики. Особливості психологічного консультування при невротичних розладах.

Тема 12. Психологічне консультування хворих з розладами особистості.

Етіопатогенез особистісних розладів. Клінічні прояви психопатичної симптоматики. Особливості психологічного консультування при розладах особистості.

Підсумковий модульний контроль

Залік

5. Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин			
	усього	лекції	практ. заняття	самостійна робота
Змістовий модуль 1. Загальні питання психологічного консультування окремих категорій клієнтів.				
1. Особистість консультанта в процесі професійної діяльності	14	2	2	
2. Специфіка консультативної діяльності психолога	14	2		6
3. Консультування у різних сферах професійної діяльності	14	2		6
4. Віково-психологічне консультування	24	2	2	6
5. Сімейне консультування	14	2	4	
6. Консультування в контексті різних наукових підходів	14	2	2	
7. Психологічне консультування з питань професійного вигорання	20		2	6
Змістовий модуль 2. Прикладні аспекти психологічного консультування окремих категорій клієнтів.				
8. Психологічне консультування клієнтів із специфічними проблемами	24	2	4	6
9. Консультування клієнтів з психосоматичними порушеннями та обсесивних клієнтів	24	2	4	6
10. Психологічне консультування хворих з психічними розладами	12	2	4	
11. Психологічне консультування хворих з ендогенними розладами	2	2		
12. Психологічне консультування хворих з невротичними розладами	2			
13. Психологічне консультування хворих з розладами особистості	2			
14. Психологічне консультування клієнтів із суїцидальними намірами	10			8
15. Консультування клієнтів, котрі переживають втрату	20		4	8
16. Психологічне консультування членів сім'ї з питань суїцидології	20		4	8
17. Психологічне консультування дітей з розладами поведінки	10			8
Усього	120	20	32	68

6. Теми лекцій

№№ п/п	Тема	Кількість годин
Змістовий модуль 1. Загальні питання психологічного консультування окремих категорій клієнтів.		
1.	Особистість консультанта в процесі професійної діяльності	2
2.	Специфіка консультативної діяльності психолога	2

3.	Консультування у різних сферах професійної діяльності	2
4.	Віково-психологічне консультування	2
5.	Сімейне консультування	2
6.	Консультування в контексті різних наукових підходів	2
Змістовий модуль 2. Прикладні аспекти психологічного консультування окремих категорій клієнтів.		
7.	Психологічне консультування клієнтів із специфічними проблемами	2
8.	Консультування клієнтів з психосоматичними порушеннями та обсессивних клієнтів	2
9.	Психологічне консультування хворих з психічними розладами	2
10.	Психологічне консультування хворих з ендогенними розладами	2
Разом		20

7. Теми практичних занять

№№ п/п	Тема	Кількість годин
1.	Особистість консультанта та професійні вимоги до неї	2
2.	Психологічне консультування в соціальній сфері	2
3.	Консультативна діяльність в юридичній сфері	2
4.	Консультування в контексті різних наукових підходів	2
5.	Віково-психологічне консультування	4
6.	Психологічне консультування особистості підліткового віку	4
7.	Психологічне консультування особистості юнацького віку	4
8.	Психологічне консультування подружніх пар та клієнтів різного віку з питань сексуальності	4
9.	Психологічне консультування хворих з невротичними розладами	4
10.	Психологічне консультування клієнтів із суїцидальними намірами	4
Разом		32

8. Самостійна робота

№№ п/п	Тема	Кількість годин
1.	Консультативна робота психолога у вищих навчальних закладах	6
2.	Консультативна діяльність в бізнесі та підприємстві	6
3.	Психологічне консультування в політичній сфері	6
4.	Консультування в контексті різних наукових підходів	6
5.	Психологічне консультування особистості підліткового віку	6
6.	Психологічне консультування людей похилого віку	6
7.	Психологічне консультування з соматоформними розладами	8
8.	Психологічне консультування членів сім'ї з питань суїцидології	8
9.	Психологічне консультування клієнтів із специфічними проблемами	8
10.	Психологічне консультування з питань професійного вигорання	8
Разом		68

9. Індивідуальні навчально-дослідні та науково-дослідні завдання.

Передбачається вивчення додаткових питань для самостійного опрацювання, які не входять до плану аудиторних занять і забезпечують поглиблене вивчення студентами тем в процесі підготовки до практичних занять.

1. Психологічне консультування дошкільників та їх батьків.
2. Психологічне консультування молодших школярів та членів їх родини.
3. Психологічне консультування особистості підліткового віку.
4. Психологічне консультування особистості юнацького віку.
5. Консультативна робота з дорослими людьми.
6. Консультування людей похилого віку.
7. Консультування як вид психологічної допомоги
8. Техніки психологічного консультування
9. Психологічне консультування і особистість консультанта

10. Труднощі та типові помилки психологічного консультування
11. Тестування в практиці психологічного консультування
12. Особливості роботи психолога з клієнтами з розладами поведінки
13. Особливості роботи психолога з клієнтами з алкогольною залежністю
14. Особливості роботи психолога з клієнтами із сексуальними проблемами
15. Особливості роботи психолога з клієнтами у кризових станах
16. Психологічне консультування членів сім'ї з питань суїцидології
17. Особливості роботи психолога з клієнтами, які переживають втрату
18. Особливості роботи психолога з невиліковно хворими клієнтами
19. Особливості роботи психолога з «немотивованими» клієнтами
20. Особливості роботи психолога з клієнтами із завищеними вимогами
21. Особливості роботи психолога з клієнтами – жертвами згвалтування
22. Практичні рекомендації щодо ведення консультативного процесу
23. Тренінг консультативних навичок
24. Психологічне консультування з питань гармонізації сімейних стосунків.
25. Психологічне консультування з питань соціальної адаптації.

10. Методи навчання

У процесі викладання дисципліни застосовуються різні методи навчання:

- за домінуючими засобами навчання: вербальні, наочні;
- в залежності від основних дидактичних завдань: отримання нових знань, формування вмій та навичок, перевірки й оцінки знань, а також
- усне обговорення питань теми із залученням більшої частини студентів групи;
- бліц-опитування;
- дискусії з проблемних ситуацій;
- реферативні виступи;
- тестування в письмовій формі;
- виконання письмових завдань тощо.

Результат самостійної позааудиторної роботи студента відтворюється у формі представлення стендових доповідей або захисту реферативних робіт.

Оцінка успішності студента з дисципліни є рейтинговою і виставляється за багатобальною шкалою.

Кількість балів за дисципліну розглядається як сумарний бал, що включає поточну успішність, додаткові бали за виконання індивідуальної роботи.

Методи навчання відповідно до програмних результатів:

ПРН 4 - лекція; моделювання психологічного експерименту, виконання психодіагностичних завдань, зокрема, психологічних тестів; виконання психологічних завдань, вправи, групові дискусії, дидактичні та ділові ігри, що імітують досліджувані процеси; спостереження, презентація;

ПРН 5 - лекція (інформаційна, проблемна, з елементами бесіди, з розбором конкретних ситуацій); моделювання психологічного експерименту, виконання психодіагностичних завдань, зокрема, психологічних тестів; виконання психологічних завдань, вправи, групові дискусії, дидактичні та ділові ігри, що імітують досліджувані процеси; психологічний тренінг; презентація;

СПРН 4 - лекція (інформаційна, проблемна, з елементами бесіди, з розбором конкретних ситуацій), бесіда, обговорення, навчальна дискусія, інструктаж; вправа, метод проектів, моделювання психологічного експерименту, виконання психодіагностичних завдань, зокрема, психологічних тестів; виконання психологічних завдань, вправи, групові дискусії, дидактичні та ділові ігри, що імітують досліджувані процеси спостереження, демонстрація.

11. Методи контролю

Усний, письмовий, програмований контроль.

12. Критерії та порядок оцінювання результатів навчання

Формою підсумкового контролю успішності навчання з дисципліни є екзамен.

Іспит з дисципліни «Психологічне консультування окремих категорій клієнтів» – це форма підсумкового контролю, що полягає в оцінці засвоєння студентами навчального матеріалу виключно на підставі результатів поточного навчання відповідно програми з дисципліни, а також передбачає окремий час на складання іспиту під час сесії. На останньому тематичному навчальному занятті після закінчення обговорення теми заняття викладач навчальної групи оголошує суму балів студента за результатами поточного контролю і за виконання індивідуального завдання, а також інформує студента чи допущений він за результатами поточного контролю до складання іспиту.

Поточний контроль, самостійна робота, індивідуальні завдання													Екзамен	Сума		
Змістовий модуль 1						Змістовий модуль 2						Інд. завд.			Разом	
Т 1	Т 2	СР 1	Т 3	СР 2	СЗ 1	КР 1	Т 4	Т 5	СР 3	Т 6	СЗ 2	КР 2	10	60	40	100
3	3	4	4	4	4	5	3	4	3	4	4	5				

Шкала оцінювання: національна та ECTS:

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою
90-100	A	відмінно
82-89	B	добре
74-81	C	
64-73	D	задовільно
60-63	E	
35-59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання
0-34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

КРИТЕРІЇ ОЦІНКИ ЗНАТЬ І ВМІНЬ:

За національною шкалою	За 100-бальною шкалою	За шкалою ECTS
Відмінно	90 – 100	A

ставиться, якщо студент:

- ґрунтовно і повно відтворює вивчений матеріал;
- виявляє повне розуміння матеріалу, обґрунтовує свої думки, застосовує знання на практиці, наводить необхідні приклади не тільки за підручником, а й самостійно складені;
- викладає матеріал послідовно і правильно з точки зору норм літературної мови.
- вміє застосовувати його для вирішення конкретних професійних завдань

За національною шкалою	За 100 бальною шкалою	За шкалою ECTS
Добре	83 – 89	B
	75 - 82	C

ставиться, якщо студент дає відповідь, що задовольняє тим же вимогам, що й оцінка “5”, але допускає деякі помилки, які сам виправляє після зауваження викладача, та поодинокі недоліки в послідовності викладу матеріалу і мовленнєвому оформленні.

За національною шкалою	За 100 бальною шкалою	За шкалою ECTS
Задовільно	68 – 74	D
	60 - 67	E

ставиться, якщо студент виявляє знання і розуміння основних положень даної теми, але:

- відтворює матеріал не досить повно і допускає помилки у формулюванні правил;
- не вміє глибоко і переконливо обґрунтовувати свої думки і відчуває труднощі під час добору прикладів;
- відтворює матеріал непослідовно і допускає помилки в мовленнєвому оформленні.

За національною шкалою	За 100 бальною шкалою	За шкалою ECTS
Незадовільно з можливістю повторного складання	35 – 59	FX
Незадовільно з обов'язковим повторним вивченням	0 – 34	F

ставиться, якщо студент виявляє незнання більшої частини вивченого матеріалу відповідно розділу, допускає у формулюванні правил помилки, що спотворюють їх зміст, непослідовно і невпевнено викладає матеріал.

13. Методичне забезпечення

1. Конспект лекцій
2. Плани практичних занять
3. Завдання для самостійної роботи студентів
4. Питання та завдання для поточного контролю знань і вмінь студентів.

14. Рекомендована література

Основна

1. Александровский Ю.А. Пограничные психические расстройства. - М.: Медицина, 2013. - 400с.
2. Ануфриев А.Ф. Психологический диагноз. – М.: Ось-89, 2006. – 192 с.
3. Бурлачук Л.Ф. Исследование личности в клинической психологии. - К.:Вища школа, 2009. – 176 с.
4. Захаров А. И. Неврозы у детей и подростков. – Л., 2008.
5. Клиническая психиатрия /Под ред. Н.Е. Бачерикова.- К.: Здоров'я, 1989. – 512 с.
6. Савенкова І.І. Клінічна психологія: навчальний посібник. – Одеса: Астропринт, 2010. – 287 с.
7. Савенкова І.І. Хронопсихологічне прогнозування перебігу психосоматичних захворювань: монографія. – К.: КУ імені Б.Гринченка. – 321 с.

Додаткова:

1. Абрамова Г.С., Юдчиц Ю.А. Психология в медицине. – М.: Кафедра-М, 1998.– 272 с.
2. Аршава І.Ф., Первий В.С. Психопатологічні симптоми: Навчальний посібник.– Дн-ськ, РВВ ДДУ, 2000.– 48 с.
3. Беломестнова Н.В. Клиническая диагностика интеллекта. – СПб.: Речь, 2003. – 128 с.
4. Блейхер В.М. Расстройства мышления. – К.: Здоров'я: 1983. – 192 с.

5. Блейхер В.М., Крук И.В., Боков С.Н. Клиническая патопсихология. – М.: МОДЭК, 2002. – 512 с.
6. Вассерман Л.И., Щелкова О.Ю. Медицинская психодиагностика: Теория, практика и обучение. – М.: Академия, 2003. – 736 с.
7. Гудман Р., Скотт С. Детская психиатрия: Пер. с англ.– М.: Триада-Х, 2008. – 408 с.
8. Перре М., Бауманн У. Клиническая психология: Пер. с нем.– СПб.: Питер, 2002.– 1312 с.
9. Психиатрия /Под ред. Р. Шейдера: Пер. с англ.– М.: Практика, 1998.– 486 с.
10. Психиатрия детского и подросткового возраста /Под ред. К. Гиллберга и Л. Хеллгрена: Пер. со шведского. – М.: ГЭОТАР-МЕД, 2004. – 554 с.
11. Психиатрия: Национальное руководство /Под ред. Т.Б. Дмитриевой. – М.: ГЭОТАР-Медиа, 2009. – 1000 с.
12. Психиатрия. Научно-практический справочник /Под ред. А.С. Тиганова. – М.: Медицинское информационное агентство, 2016. – 608 с.
13. Психиатрия позднего возраста в 2-х томах /Под ред. Р. Джекоби, К. Оппенгаймер: Пер.с англ. – К.: Сфера, 2001–2003.
14. Пуховский Н.Н. Психопатологические последствия чрезвычайных ситуаций. – М.: Академический Проект, 2000. – 286 с.
15. Расстройства поведения детского и подросткового возраста /Под ред. Д. Хилла, Б. Моэн: Пер. с англ. – К.: Сфера, 2005. – 540 с.
16. Руководство по социальной психиатрии /Под ред. Т.Б. Дмитриевой.– М.: Медицина, 2001.– 560 с.
17. Рустанович А.В. Шамрей В.К. Клиническая психиатрия в схемах, таблицах и рисунках. – СПб.: Элби-СПб, 2006. – 216 с.
18. Рыбальский М.И. Бред.– М.: Медицина, 1993.– 368 с.
19. Рыбальский М.И. Иллюзии, галлюцинации, псевдогаллюцинации.- М.: Медицина, 1989.- 368 с.
20. Сандберг Н., Уйанбергер А., Таплин Д. Клиническая психология: Пер. с англ. – СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2005. – 594 с.